

הגדרת מיעוט המצוי לחיוב בדיקה מחרקים*

הרב יואל פרידמן

מוסכם שפרי שבדרך כלל הוא נגוע בחרקים, אף אם הנגיעות היא ברמה של "מיעוט מצוי" בלבד - יש לבדוק אותו לפני אכילתו (שו"ע יו"ד סי' פד סעי' ח, ועי' "התורה והארץ" ב' עמ' 419). במאמר זה ננסה להגדיר מהו "מיעוט מצוי".

א. באלו הלכות חששו למיעוט המצוי

בהלכה מצאנו מקרים רבים בהם חוששים למיעוט מצוי. ההתייחסות למיעוט מצוי לא נאמרה רק בדין בדיקת פירות מחשש לחרקים או בדין בדיקת הריאה (שו"ע יו"ד סי' לט סעי' א), כפי שמקובל לחשוב. ההלכה חששה למיעוט המצוי במקרים רבים, והתייחסה אליו כאל מציאות שיש להתחשב בה. מן התורה הכל נקבע עפ"י הרוב; ומדברנן חוששים גם למציאות שהיא פחותה מן הרוב, ובלבד שהמיעוט יהיה מצוי ולא נדיר. וכמה דוגמאות לכך:

א. אשה שבעלה נפל למים שאין להם סוף - לא תינשא, מפני שמיעוט מצוי ניצולים מן הים (תוס' נדה מד ע"ב ד"ה דקים, ר"י בתוס' יבמות לו ע"ב ד"ה הא).

ב. אשה שמת בעלה ונולד לה בן, והבן מת תוך שלושים יום - חולצת, כי חוששים למיעוט מצוי של נפלים (תוס' שם).

ג. גוסס - אין מעידים עליו להתיר את אשתו, כי מיעוט מצוי מהם קמים ממיטת חוליים (תוס' שם. ועי' תוס' יבמות קכא ע"א ד"ה ולא).

ד. חובת בדיקת מומחיות השוחטים, כי יש מיעוט מצוי שאינם מומחים (שו"ע יו"ד סי' א סעי' ב), והוא הדין לגבי מומחיות סופרי סת"ם (שו"ע סי' לט סעי' י).

ה. חובת בדיקת ציצית מפני שמיעוט מצוי מהן נקרעות (שו"ע או"ח סי' ח סעי' ח).

ו. חובת בדיקת מזוזות כי מיעוט מצוי מהן נמחקות (שו"ע יו"ד סי' רצא סעי' ט).

ז. חכמים גזרו גזירת דמאי מפני שמיעוט מצוי של עמי הארץ אינם מפרישים אלא תרומה גדולה (תוס' שבת יג ע"א ד"ה רבא).

* פורסם בקובץ אמונת עתיר, גליון 13.

ח. בדיקת שערות של גדול וגדולה (ב"ב קנא ע"א. ועי' פמ"ג או"ח סי' נה, א"א ס"ק ז).

יש א"כ להגדיר את ה"מיעוט המצוי" מתוך מכלול המקרים שהובאו לעיל.

ב. מיעוט מצוי - קרוב למחצה או עשרה אחוזים

הריב"ש (סי' קצא) כותב ש"מיעוט המצוי" הוא קרוב למחצה. כהוכחה לדבריו הוא מביא את חובת הבדיקה בסירכות הריאה, אשר לדעתו הן קרוב למחצה. לעומתו כותב המשכנות יעקב (סי' טז-יז) ש"מיעוט המצוי" הוא בערך עשרה אחוזים. הוא מוכיח את דבריו מהנאמר במשנה (גיטין לא ע"א) שיש לבדוק את היין בשלשה פרקים בשנה כיון שהוא עלול להחמיץ. ללא בדיקה זו, אין להפריש מהיין תרו"מ, ואין לסמוך על החזקה שהיין הוא טוב. בגמ' (ב"ב צג ע"ב) מבואר ששיעור ההחמצה המקובל ביין הוא של 10% (עשר חביות יין קוססות מתוך מאה). ומכאן שצריך בדיקה כששכיחות ההחמצה היא של עשרה אחוזים.

כיון שהמשכנות יעקב משתמש במונחים מתימטיים (10%) המקובלים היום במדע הסטטיסטיקה, היה מקום לומר שלדעתו אנו חוששים לכל מציאות שרמת השכיחות שלה אינה זניחה, גם אם מציאות זו היא מקרית לחלוטין. אך בדברי המשכנ"י עצמו אפשר למצוא סמך לכך שחוששים למיעוט מצוי דווקא כאשר מדובר בתופעה טבעית קבועה ואלו דבריו: "אבל בדבר שהאיסור ישנו בטבעו של עולם והוזה, ואנו צריכין לברר האיסור מתוך ההיתר שלא יכשלו בו, כי כשלא נבדוק אחריו יבוא לידינו...".

להקשות על המשכנות יעקב, כתב שמיעוט מצוי הוא אף בפחות מ-10% וחוששים לו בכל מקום שבו המיעוט הוא הכרח המציאות, דהיינו כשהמיעוט מלווה תמיד את הרוב. אך במקום שהמיעוט הוא מקרי, נובע ממעשה אדם וכדו' - אין חוששים לו. ולפי זה נשאר בצ"ע אם בערלה יש מקום להחמיר, כאשר יש מידע סטטיסטי ששכיחות פירות הערלה בשוק היא של 10% ומעלה. ובשו"ת ישועת משה (חלק המצוות התלויות בארץ סי' מ) הקל בגלל סברה זו¹. עם זאת, נראה שקשה להיצמד להגדרה של טבע העולם. כי אם נבדוק את המקרים בהם חז"ל חששו למיעוט המצוי, נראה שחלקם אינם קשורים

1. ויש לחילוק הנ"ל יסוד גדול בסברה עפ"י מה שכתב בס' שערי יושר (שער ג פ"א). הוא מבאר שרובא דאיתא קמן אינו ברור המציאות, אלא התייחסות דינית של התורה. ברובא דליתא קמן ישנו ברור של המציאות, כי הרוב נובע מחוק טבע או מהסתברות הגיונית. וה"ה בנד"ד, העובדה שמיעוט מצוי של הפרי מתליע, זה מורה על כך שסיבת הנגיעות מונחת בכל פרי הנמצא לפנינו, לעומת מיעוט סטטיסטי שאינו מתייחס לפרי שלפנינו.

לתופעות טבעיות קבועות, וכפי שנראה מהדוגמאות שהבאנו לעיל (מים שאין להם סוף, גוסס, גזירת דמאי).

יש מי שרצה לומר שכוונת המשכנות יעקב היא ש"מיעוט מצוי" הוא הגדרה מתימטית מדוייקת, 10% ולא פחות מכן. ואילו כך היו דבריו היה אפשר לדחות את ראייתו, כי יתכן שבמקרה שכיחות ההחמצה ביין הינה של 10% וחכמים חששו לכך; אך יתכן שהחכמים חששו גם לשכיחות נמוכה יותר במקרים אחרים. י"ל שהמשכנות יעקב בא בעיקר לאפוקי מדברי הריב"ש, ולא התכוון לקבוע במדוייק שמיעוט המצוי הוא עשרה אחוזים בכל הנושאים בהלכה. מחד גיסא בסירכות הריאה השכיחות גבוהה. מאידך גיסא, מצאנו בראשונים שגם מיעוט ניצולים במים שאין להם סוף, וכן גוסס ונפל, מוגדרים כמיעוט מצוי, ובוודאי אין מדובר בשכיחות גבוהה. ההגדרה של מיעוט מצוי יוצאת א"כ מתוך המכלול של המקרים המובאים בש"ס ובפוסקים. ונראה שיש לראות את ההגדרה של המשכנ"י כציון דרך וכאינדיקציה, אך ודאי שאין קביעה חד משמעית ש-10% ומעלה הוא מיעוט מצוי ופחות מכן - לא.

ג. מיעוט מצוי: מציאות שאין מתפלאים ממנה

בס' מדריך לבדיקת תולעים (הערות, עמ' 10 אות ל) כתב הרה"ג אליהו פאלק שליט"א שמיעוט מצוי הוא כאשר אדם נתקל במציאות האיסור ואינו מתפלא מכך. ולפי זה גם רמת שכיחות נמוכה מאד של החרקים נחשבת מיעוט מצוי. למשל, אם נשאל את עצמנו האם שכיח למצוא חרקים במשמש, אפרסק או שזיף שנקנים בשוק (ברמת איכות סבירה), התשובה תהיה שלילית. אך בהחלט, לא נתפלא אם נמצא בהם חרקים, ולפי הגדרתו של הרב פאלק נחשב הדבר למיעוט מצוי ותחייב בדיקה במיני פירות אלו.

הגדרה דומה לזו של הרב פאלק מצאנו בדברי הרמב"ם (הל' מכירה פ"ט ה"ה) בהקשר אחר: אונסא דלא שכיח הוא כאשר האדם מתפלא מכך:

המוכר קרקע לחברו והתנה עמו שכל אונס שייולד מקרקע זו יהיה חייב לשלם... אבל אם נפסק הנהר שהיה משקה אותה... פטור, שאלו... אונס שאינו מצוי הוא, ולא עלה על לב המוכר דבר זה הפלא בעת שהתנה....

בשדי חמד (מערכת המ"ם כלל קעב) הביא בשם מוהרד"ך שהגדיר את הכלל ש"כל מילתא דלא שכיחא - לא גזרו ביה רבנן" כנ"ל, שכל שמתפלא ממנו - הווי אינו שכיח. אך מובא (שם) בשם שער אפרים (ס"י סח ד"ה עוד, ועי' מהרשד"ם חו"מ ס"י רכח, שג) שדחה את דבריו (וכן מוסכם על רוב הפוסקים), מפני שהגדרה זו נאמרה רק בהקשר לאונסים. הסברה היא שהרמב"ם מדבר על מוכר שמקבל עליו אונסים גם אם הם לא שכיחים,

ואעפ"כ באונס שהוא פלאי - לא חייבוהו כי אינו בכלל התנאי. אך לענין גזירות חכמים שכיחות נורמלית אינה נמדדת בעובדת היותו פלא. חכמים לא גזרו אף בדבר שרמת השכיחות שלו אינה פלאית (כסברה זו כתב במחנ"א הל' שבועות סי' ב בשם הרשב"ץ).

ולפי זה ה"ה בנד"ד, שחכמים חייבו בדיקה רק בדבר השכיח, ואם אינו שכיח הוי מיעוט שאינו מצוי גם אם אינו מפליא. יתר על כן, בדיון האחרונים לעיל מזכיר בגזירות חכמים בנושאים שונים, והשאלה היא, האם, ועד כמה הגזירה כוללת מציאות שאינה שכיחה. ובנד"ד כל עיקרה של הגזירה היא לגזור במיעוט המצוי; ומסתבר שחכמים גזרו רק במציאות שהשכיחות היא גבוהה יותר מאשר במצב קיצוני כזה.

ד. מיעוט מצוי – ממה?

איך שלא נגדיר את רמת השכיחות של "מיעוט מצוי", יש לשאול למה מתייחס אותו "מיעוט מצוי". האם ההתייחסות היא למצבו של אותו מין באופן כללי, או השכיחות היא בהתייחס לכמויות שמגיעות לצרכן? למשל, יתכן שאם נבדוק מין של ירקות בכללותו, נמצא שיש מיעוט מצוי של חרקים. אך אם נתייחס למה שקונה או אוכל הצרכן, לפעמים מזכיר בכמות קטנה, כגון בתבלינים וכדו' - אין מיעוט מצוי, והשאלה היא האם חייבים לבדוקם.

החת"ם סופר (יו"ד סי' עז) דן במוכר שאסר על עצמו למכור פירות יבשים מפני שאי אפשר לבדוקם. וכתב החת"ם שאי אפשר לאסור את הדבר לכלל הציבור כי אין בפירות הנ"ל רוב אלא מיעוט מצוי, מפני שאין אנו דנים על הפירות כשהם מרוכזים בחביות שאכן רובן מתולעות. דנים אנו על הפירות בפנ"ע ורובם אינם מתולעים. לכן יש לאסור רק מדין מיעוט המצוי. ולפי"ז יש מקום לומר שהוא הדין לגבי מיעוט המצוי, המידה הקובעת היא הסבירות למצוא חרק בפרי הבודד. אלא שאז אנו צריכים לשאול, מה יהיה הדין בגרגרי אורז ובשאר פירות קטנים, האם גם שם נלך לפי היחידה הטבעית?

ונראה שאין כוונת החת"ם לקבוע כללים, לאמור, שלענין רוב או מיעוט מצוי הכל נקבע עפ"י היחידה הטבעית, אלא בא לאפוקי סברת השואל, שאצלו כמות גדולה מרוכזת במקום אחד, ולכן לא הוי רוב כי דנים אנו על הצרכן. ומזה סמך לסברה להקל בבדיקת תבלינים. שהרי הצרכן משתמש בכמות מזערית של תבלינים ובה אין מיעוט מצוי של חרקים, לכן אינו חייב בבדיקה. אף אם לא נקבל זאת, יש לנו להתרחק מהקונספציות המודרניות שמתרגמות את הכל לסטטיסטיקה, ולייחס אותן לחז"ל. נראה שכאשר חז"ל חששו למיעוט המצוי התכוונו לאסור פירות שבדרך כלל הם נגועים. וה"בדרך כלל" נמדד לפי ראות האדם ולפי ראות עקרת הבית. לכן נראה שיש למדוד לפי המקובל אצל האדם בביתו, דהיינו לפי הכמות שהפרט או המשפחה משתמשים בה בד"כ.

סיכום

א. חכמים חששו למיעוט מצוי גם אם אין זו תופעה טבעית בדווקא. לפי זה יש לחשוש למיעוט המצוי ולהימנע מקניית פירות ערלה כאשר ידוע שעשרה אחוזים ממין מסויים המגיע לשווקים הוא ערלה.

ב. נראה שההגדרה שיש לאמץ היא ההגדרה של המשכנ"י, דהיינו 10% לערך. עם זאת אין לקבוע עפי זה מסמרות, וכללים מדוייקים.

ג. יתכן שאפשר להקל להשתמש בתבלינים ולאכול אותם ללא בדיקה, כיון שהכמות הנאכלת הינה קטנה, ולא הוי מיעוט מצוי.